

Azərbaycan tarixində İlham Əliyev epoxası

(əvvəlki XQ-nin 1, 3 mart 2024-cü il tarixli saylarında)

Savaşın informasiya təminatı, müharibə dövrü diplomatiyası

Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev müharibənin informasiya təminatını da öz üzərinə götürdü. Müharibənin gedişi zamanı dünyanın 30-dək nüfuzlu media nümayəndələrinə müsahibələr verdi. İstisnasız olaraq, onların bəzən təxribat xarakterli sualları daxil, hər bir məsələyə aydınlıq gətirdi. Müharibənin başlama səbəbləri, Türkiyənin iştirakı, sonrakı addımları hərtərəfli şəkildə izah etdi.

Dövlət başçısı İlham Əliyev müharibə dövründə Türkiyə, Rusiya, Fransa və digər dövlətlərin liderləri ilə 17 dəfə telefon əlaqəsi saxlayaraq, Azərbaycanın haqlı mövqeyini izah etmişdir. Azərbaycana ilk mənəvi dəstək verən Türkiyənin rolu olduqca əhəmiyyətli olmuşdur. Müharibə dövründə yeni məzmun kəsb edən Azərbaycan–Türkiyə dostluq münasibətləri, dövlət başçıları İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğan arasındakı qaradaşlıq əlaqələri 2021-ci ilin iyununda imzalanan Şuşa Bəyannaməsinin bünövrəsi olmuşdur.

Prezidentin fəal diplomatik səyləri nəticəsində müharibənin gedişində Azərbaycanı dəstəkləyən dövlətlər sisteminin formalaşdırılmasına nail olmuşdur. O, 30 sentyabr 2020-ci ildə hospitalda yaralı hərbcilər ilə görüş zamanı demişdir: "Azərbaycan tək deyil. Türkiyə Azərbaycanın yanındadır və Azərbaycan da hər zaman Türkiyənin yanındadır! Mən artıq demişəm, bir daha demək istəyirəm ki, bu qanlı döyüşlər bizim üçün, bütün Azərbaycan xalqı üçün həqiqət anıdır. Biz görürük kim kimdir. Biz görürük ki, bəzi hallarda yaxşı sözlər deyən, yaxşı bəyanatlar verən bəzi tərəflər öz sözlərini arxasında durmur. Sözdə bir şey deyilir, əməldə başqa şey edilir. Amma Türkiyə, Pakistan, Əfqanıstan birmənalı şəkildə Azərbaycanı dəstəklədilər".

Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin müharibə dövrü diplomatiyasının əsas yeniliyi ondan ibarət idi ki, o sadəcə diplomatiya deyil, hərbi-diplomatik səciyyə kəsb etmişdir. Bunun göstəricisi onda idi ki, Prezident qalib tərəf kimi müharibənin dayandırılmasına dair öz konseptual baxışını irəli sürmüşdür. O, 2020-ci il oktyabrın 4-də xalqa müraciətində Ermənistanın Azərbaycan ərazisindən çıxmasını, onun ərazi bütövlüyünü tanımasını, işğal edilmiş torpaqlardan erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılmasının qrafikinin verilməsini irəli sürmüşdür.

Prezidentin hərbi-siyasi dühası bu şərtləri vaxtında qəbul etməkdən imtina edən Ermənistanı kapitulyasiya həddinə çatdırmış, onu təslim olmağa məcbur etmişdir. Prezident qeyd edirdi ki, "Otuz il bizə meydan oxuyan, bizim əsəblərimizlə oynayan, xalqımızı təhqir edən, özündən uydurma qəhrəman düzəldən düşmən diz çökdü bizim qabağımızda, ağı bəzə qaldırdı, təslim oldu və kapitulyasiya aktına imza atdı".

Ermənistanın birinci kapitulyasiyası

10 noyabr 2020-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidenti birgə bəyanat imzaladılar. Bəyanat 9 maddədən ibarət idi. Birinci maddəyə görə atəşkəs elan olunur və hərbi əməliyyatlar dayandırılırdı. İkinci maddə 20 noyabrda Ağdam rayonunun Azərbaycana qaytarılmasını nəzərdə tuturdu. Üçüncü və dördüncü maddədə Rusiya Federasiyasının Qarabağın dağlıq hissəsi üzrə təmas xətti və Laçın dəhlizi boyunca sülhməramlı kontingentinin yerləşdirilməsi və onların qalma müddətini tənzimləyirdi. Beşinci maddəyə görə, sülhməramlı mərkəzi yaradılmalı idi. Altıncı maddə Kəlbəcər (15 noyabr) və Laçın (1 dekabr) rayonlarının qaytarılmasını və Laçın dəhlizi ilə bağlı rejimi nəzərdə tuturdu. Yeddiinci maddə məcburi köçkünlər və qaçqınlara, səkkizinci maddə hərbi əsir və girovlar haqqında idi. Sonuncu, doqquzuncu maddə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları ilə Naxçıvan ərazisində nəqliyyat təhlükəsizliyinə (sonralar Zəngəzur dəhlizi adını almışdır) zəmanət verilməsinə aid idi.

10 noyabr Bəyanatı ilə Ermənistan Azərbaycan qarşısında kapitulyasiyaya məcbur edildi. Qarşıda 19–20 sentyabr 2023-cü il lokal antiterror əməliyyatında Ermənistanın daha bir kapitulyasiyası olduğu üçün, 10 noyabr Bəyanatı birinci kapitulyasiya idi.

Azərbaycanın hərbi strategiya və taktikası

Ali Baş Komandan kimi Prezident İlham Əliyevin fəaliyyəti, onun Zəfər strategiya və taktikası həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq aləmdə yüksək dəyərləndirilmişdir. Müharibədə əldə edilən əzmkar qələbəyə görə, Ali Baş Komandan İlham Əliyev xalq içərisində "Müzəffər Ali Baş komandan" titulu qazanmışdır. İlham Əliyev dünya hərbi tarixində ölkəsinin silahlı qüvvələrinə bilavasitə rəhbərlik edərək, onu qələbəyə aparan nadir liderlər sırasındadır. Onun bu istiqamətdəki fəaliyyəti Azərbaycanın hüduqlarından kənara çıxaraq, dünya hərbi sənətinə də ciddi təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın hərbi təcürbəsi ən qısa müddətdə ümumiləşdirilərək, ali hərbi məktəblərdə tədris ediləməyə başlandı. Dövlət başçısı 23 dekabr 2020-ci ildə Qubadlıya səfəri zamanı bu məsələyə diqqətli cəlb edərək demişdir: "Müharibə zamanı gördüyümüz işlər bu gün aparıcı ölkələrin ali hərbi məktəblərində öyrənilir. Bu haqda mənə dəqiq məlumat var. Bizim xarici tərəfdaşlarımız bu məlumatı bizə çatdırıblar ki, ən inkişaf etmiş ölkələrin ali hərbi məktəblərində Azərbaycanın döyüş taktikası, bizim əməliyyatlar öyrənilir və bu, müasir döyüş taktikasıdır. Bizə qədər dünyada heç kim bu taktikadan istifadə etməyib".

Vətən müharibəsinin tarixi əhəmiyyəti

Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində qələbəsilə onun 30 illədik Ermənistanın işğal altında olan ərazilər azad edildi. Bu qələbə ilə birgə, Azərbaycan dünyaya sübut etdi ki, o müharibələr tarixinə yeni bir səhifə yazmışdır. Bunu Prezident İlham Əliyev belə ifadə etmişdir: "Biz müharibə dövründə özümüzü ləyaqətlə aparmış və müharibənin bütün qaydalarına riayət etmişik. Məhz buna görə Ermənistan tərəfindən mülki vətəndaşlar arasında itkilər həddindən artıq azdır".

İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbə Azərbaycan dövlətini, onun xalqını qaliblər sırasına daxil etdi. Prezident İlham Əliyev demişdir: "Bizim üçün, xalqımız üçün torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ümummilli məsələdir və heç vaxt biz bu vəziyyətlə barışmadıq və bunun açıq bəyan etdik. İkinci Qarabağ müharibəsi bir daha Azərbaycan xalqının əzmini, iradəsini göstərdi, bütün dünyaya göstərdi və bu şanlı Qələbə tarixdə əbədi qalacaqdır. Bundan sonra Azərbaycan dövləti qalib dövlət kimi inkişaf edəcək. Azərbaycan xalqı müzəffər xalq kimi yaşayacaq, qürur hissi ilə yaşayacaq".

Prezident İlham Əliyev tarixi qələbənin böyük əhəmiyyətini və onun bütün nəsillər üçün örnək olmasını nəzərə alaraq onun əbədiləşdirilməsinə də xüsusi diqqət vermişdir. 26 noyabr 2020-ci il tarixdə "Vətən müharibəsi qəhrəmanı" adı təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu verilməmiş, dekabrın 1-də isə bu haqda Əsasnamə qəbul olunmuşdur. "Zəfər" və "Qarabağ" ordenlərinin statusu da təsdiq edilmişdir. Bundan başqa, 1 dekabr 2020-ci il tarixdə bir sıra medallar üzrə əsasnamələr təsdiq olunmuş, 2 dekabrda "Anım günü"nin təsis edilməsi haqqında Prezident Sərəncamı verilməmişdir. 3 dekabr 2020-ci il tarixdə "Zəfər günü"nin təsis edilməsi, "Vətən müharibəsi şəhidlərinin xatirəsinin yad edilməsi" haqqında, "Bakı şəhərində Vətən müharibəsi Memorial Kompleksinin və Zəfər Muzeyinin yaradılması" haqqında Prezident sərəncamları verilməmişdir.

Bu sahədə ən böyük tədbirlərdən biri kimi 12 aprel 2021-ci ildə Hərbi Qənimətlər Parkının yaradılmasını qeyd etmək olar.

Tarixi qələbənin əbədiləşdirilməsi üzrə siyasət davam etdirilmiş, 31 iyul 2023-cü ildə işğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə şəhər günləri təsis edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına uyğun olaraq 26 avqust Laçın (həmin gün Laçın şəhəri, Zabux və Sus kəndləri Azərbaycanın nəzarətinə keçmişdir), 4 oktyabr Cəbrayıl, 17 oktyabr Füzuli, 20 oktyabr Zəngilan, 25 oktyabr Qubadlı, 20 noyabr Ağdam və 25 noyabr Kəlbəcər günü elan edilmişdir.

IV. Qələbədən Zəfər paradına

10 noyabr Bəyanatının həyata keçirilməsi

10 noyabr Bəyanatı imzalandıqdan sonra həyata keçirilməyə başladı. İlk olaraq atəşkəs elan edildi və hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Yuxarıda qeyd ediləndən sonra, bəyanat üzrə müəyyən edilmiş qrafika uyğun olaraq, ikinci maddə üzrə noyabrın 20-də Ağdam, altıncı maddə üzrə noyabrın 15-də Kəlbəcər, dekabrın 1-də Laçın azad edilməli idi. Ermənistan Kəlbəcəri müəyyən edilmiş vaxtda azad edə bilməyəcəyini nəzərə alaraq, Rusiya vasitəsilə vaxtı noyabrın 25-dək uzatmağı xahiş etmişdir. Ona görə də üçtərəfli bəyanat üzrə işğaldan azad olunan ilk ərazi Ağdam oldu. Kəlbəcər noyabrın 25-də, Laçın isə dekabrın 1-də Ermənistanın işğalçı qüvvələri tərəfindən azad edildi. Ağdamı demək olar ki, dağdan Ermənistan, Kəlbəcər və Laçın azad edilərkən bu ərazilərdəki evlərə də böyük ziyan vurmuş, eko-

loji terror həyata keçirilmişdir.

Rusiya sülhməramlı kontingentinin yerinə yerləşdirilməsi nəzərdə tutan üçüncü maddə də qısa zamanda icra olunmuşdur. Atəşkəsə nəzərətin həyata keçirilməsi üçün tərəflərin razılığı üzrə Rusiya və Türkiyənin iştirakı ilə mərkəzin yaradılması da təşkil edilmişdir. Səkkizinci maddə üzrə, xüsusilə əsirlərin və cəsədlərin mübadiləsi üzrə də müəyyən işlər həyata keçirilmişdir.

Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan ərazilərində elə bir dağıntı törətmişdir ki, məcburi köçkün və qaçqınlardan geri qaytarılmasına həsr edilmiş yeddinci maddənin həyata keçirilməsi yalnız böyük bərpə və quruculuq işlərindən sonra başlaya bilər.

Bəyanatın ən önəmli maddələrindən biri olan doqquzuncu maddə üzrə Zəngəzur dəhlizinin açılması Ermənistan tərəfindən güclü müqavimətə rast gəldi və müxtəlif bəhanələr vasitəsilə onun reallaşdırılmasına müqavimət göstərildi.

Zəfər təntənəsi

Azərbaycanın II Qarabağ müharibəsində qələbəsi və Ermənistanın kapitulyasiyası münasibətilə 10 dekabr 2020-ci ildə Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Zəfər paradı keçirilmişdir. Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti R.T.Ərdoğan da Zəfər paradında iştirak etmişdir. Prezidentlər tarixi qələbənin əhəmiyyəti və Azərbaycan–Türkiyə əməkdaşlığının bu qələbədə rolunu xüsusi qeyd etmişlər.

V. Zəfərin davamı – lokal antiterror əməliyyatı

Erməni vandalizmi

Müharibənin qurtarmasından sonra Ermənistanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində törətdiyi dağıntıların miqyası əyani şəkildə aydın oldu. Erməni vandalları demək olar ki, işğal altında olan əraziləri tamamilə məhv etmişdir. Ağdam şəhəri dağıntıların miqyasına görə, Azərbaycanın Xirosiması adlandırılırdı.

Prezident 17 noyabr 2020-ci il tarixdə Füzuliyyə səfəri zamanı demişdir: "Bildiyiniz kimi, işğal edilmiş və işğaldan azad olunmuş torpaqlarda düşmən bütün infrastrukturunu dağıdıbdır. Bizim şəhərlərimiz demək olar ki, yerlə-yeksan edililib və bu, düşmənin vəhşiliyini bir daha göstərir. İndi bütün dünya bunu görecekdir. Bütün dünya görecekdir ki, biz hansı vəhşi düşmənlə üz-üzə qalmışdıq".

Ermənistanın mina terroru

Ən böyük problemlərdən biri də Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdə mina terroru idi. Həmin dövrdə bu ərazilər dünyə miqyasında minalar ilə ən çox çirklənmiş ərazi idi. Azərbaycanın bütün tələblərinə baxmayaraq, Ermənistan müharibə cinayətlərini davam etdirir və minalanmış ərazilərin xəritəsini verməkdən imtina edirdi. Bunun nəticəsi idi ki, dinc azərbaycanlıların minalara düşməsi davam edir və ölümlə nəticələnirdi. 2021-ci il iyun ayının 4-də AZƏRTAC və AzTV-nin əməkdaşları vəzifələrini yerinə yetirərkən Kəlbəcər rayonunun Susuzluq kəndində tank əleyhinə minaya düşərək həlak olmuşdular. Ümumiyyətlə isə, 2020-ci il noyabrın 10-dan 2023-cü il noyabrın əvvəllərinədək 336 insan minaya düşmüşdür ki, onlardan 65-i həlak olmuşdur.

Azərbaycan–Ermənistan sülh danışıqları

44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh danışıqları da aparılırdı. Sülh danışıqlarında vasitəçilik uğrunda Brüssel ilə Moskva arasında gərgin mübarizə gedirdi. Belə ki, tərəflər arasında Moskvanın təşkilatçılığı ilə üç görüş

(2021, 11 iyun, Moskva; 2021, 26 may, Soçi; 2023, 25 may, Moskva), Brüsselin iştirakı ilə altı görüş (2021, 14 dekabr; 2022, 6 aprel; 2022, 22 may; 2022, 31 avqust; 2023, 13 may; 2023, 15 iyul) təşkil edilmişdir. Vaşinqton da bu istiqamətdə ilk təşəbbüslər (2023, 1 may) göstərmişdir. Buna baxmayaraq, sülh müqaviləsinin razılaşdırılmaq mümkün olmamışdır.

Ermənistan sülh danışıqlarında iştirak etməklə eyni zamanda, Azərbaycana qarşı hərbi təxribatlarını davam etdirirdi. Azərbaycan ordusu bütün bu təxribatların qarşısını qətiyyətlə almağa nail olmuşdur. 2022-ci il martın 9-da strateji cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malik olan Fərrux yüksəkliyi ələ keçirilmiş, avqustun 3-də Qisas əməliyyatı uğurla başa çatmışdır. Ermənistan qisasçılıqdan əl çəkməmiş, 2022-ci ilin sentyabrında və 2023-cü ilin aprel və mayında yeni təxribatlar törətmiş, bu dəfə də Azərbaycan ordusu düşməni sarsıdıcı zərbə vurmuşdur.

Hərbi təxribatlar ilə birgə ekoloji təxribatlar da davam etdirilirdi. Azərbaycanın Xankəndi bölgəsindəki yataqlar vəhşicəsinə istismar edilərək Ermənistanla daşınırdı. Bu ekoloji təxribatın qarşısını almaq məqsədi ilə Azərbaycanın ekofəalları tərəfindən 2022-ci ilin dekabrından 2023-cü il aprelin 28-dək Laçın–Şuşa yolunda uzunmüddətli aksiya keçirilmişdir.

Ermənilər tərəfindən onların əlində olan ərazilərdə, xüsusilə Xankəndidə siyasi təxribatlar davam etdirilirdi. Rusiyanın layihəsi hesab edilən milyardər Ruben Vardanyan onun vətəndaşlığından imtina edərək, Qarabağın dağlıq hissəsində yeni hərəkat yaratmaq məqsədilə 2022-ci ilin sentyabrında Xankəndiyə gəlmişdir. Ermənilərin oyuncaq hökumətində "dövlət naziri" postu tutaraq, Azərbaycan dövlətçiliyi əleyhinə fəaliyyətə başlamışdır.

Laçın dəhlizinə nəzarət

Erməni separatçıların mövcudluğunun əsas mənbəsini Ermənistandan silah-sursat və yeni istehsal edilən minalar gətirilməsini təmin edən Laçın dəhlizi idi. Azərbaycan Laçın şəhərinin daha tez azad edilməsi məqsədilə Laçın dəhlizinin yeni marşrutunu hazırladı. 26 avqust 2022-ci ildə Zabux və Laçın şəhəri azad edilmiş və, ermənilərin Rusiya sülhməramlılarının nəzarətində olan Laçın dəhlizindən sui-istifadəsi davam etdirilirdi. Bunu nəzərə alan Azərbaycan Laçın–Xankəndi yolu üzərində suveren hüquqlarına uyğun olaraq, buraxılış nəzarət məntəqəsi yaratdı. Bu, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda atılan mühüm addımlardan biri oldu. Ermənistan və ermənipərəst qüvvələr, guya, ermənilərin blokadaya alınması haqqında mif irəli sürməyə başladı. Bu məntəqənin açılışı ilə ekofəalları missiyası da yerinə yetirilmiş oldu.

Azərbaycan Qarabağın dağlıq hissəsi ilə Xankəndi arasında əlaqələrin Ağdam–Xankəndi yolu vasitəsilə həyata keçiriləcəyini bildirdi. Xarici qüvvələrin, xüsusilə də Fransanın bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycana qarşı yeni təxribata əl atıldı. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan sərhədinə doğru ərzaq yüklü tirlər göndərildi. Azərbaycan Laçın dəhlizinin, yalnız Ağdam–Xankəndi yolunun açılması ilə mümkün olacağını bəyan etdi. Ermənilərin ərzaqla təminatı və s. məsələlərin həlli üçün onların nümayəndələrinin iştirakı ilə görüş təklif etdi.

Bunun müqabilində erməni separatçıları 9 sentyabr 2023-cü il tarixdə "prezident seçkisi" təşkil etdi. Azərbaycanın suveren hüquqlarının pozulmasına xidmət edən bu tədbir qəti şəkildə pisləndi. "Seçki"-nin nəticələrini bir sıra dövlətlər, o cümlədən, Avropa İttifaqı da tanımaqdan imtina etdi.

Azərbaycan onun ərazisində erməni separatçı qüvvələrinin fəaliyyətinin qarşısının alınması üçün qəti tədbir görməli oldu.

(ardı var)

Kərim ŞÜKÜROV,
AMEA Tarix İnstitutunun
baş direktoru, professor